

KASB-HUNARGA OID SO‘ZLAR XUSUSIDA

M.K.Mamadaminova

BuxDU tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kasbiy so‘zlarning funksional uslublarda qo‘llanishi, leksik-semantik guruhga mansub birliklarning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit sozlar: *kasb-kor, kasbiy faoliyat, professional qadriyatlar, professionalizmlar, lingvokulturologik birlik, paralingvistik vositalar, noverbal muloqot*

Аннотация: *В данной статье рассматривается употребление профессиональных слов в функциональных стилях, специфика единиц, принадлежащих к лексико-семантической группе.*

Ключевые слова: *профессия, профессиональная деятельность, профессиональные ценности, профессионализм, лингвокультурное единство, паралингвистические средства, невербальное общение.*

Abstract: *This article examines the use of professional words in functional styles, the specifics of units belonging to the lexical-semantic group.*

Key words: *profession, professional activity, professional values, professionalism, linguistic and cultural unity, paralinguistic means, non-verbal communication.*

Jahon va o‘zbek tilshunosligida kasb-korni ifodalovchi birliklar turli aspektda tadqiq etilgan, mazkur leksik-semantik guruhga kiruvchi birliklarning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan, aniqlangan. Rus tilshunos T.K.Ivanovning kasb-korni ifodalovchi birliklarning yasalişini o‘rganadi va uning fikriga ko‘ra: “O‘zlashma elementlar respient tilining morfologik xususiyatlariga moslashadi, og‘zaki lug‘atida paydo bo‘ladi, so‘zlashuvchilar tomonidan o‘zlashtirilganligini ko‘rsatadi”.

Ma’lumki, har bir kasbda ma’lum bir sohada ishlaydigan mutaxassislar uchun maqsad, ma’no va yo‘nalishni belgilovchi qiymat imtiyozlari tizimi mavjud. Maqsad va vazifalar kasbga mos keladigan qiymat tizimlaridan kelib chiqadi. Bundan tashqari, professional qadriyatlar, bir tomondan, ijtimoiy qadriyatlarning konkretizatsiyasi, ya’ni, butun jamiyat rivojlanayotgan paytdagi axloqiy ko‘rsatmalar va afzalliklarni aks ettiradi, boshqa tomondan esa, kasbiy qadriyatlar ma’lum bir kasbda mavjud va ma’lum bir kasbiy faoliyatni tartibga solish mexanizmi rolini o‘ynaydi. Kasbiy guruhlar va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar quyidagicha amalga oshiriladi: kasblar ma’lum, tanlangan ijtimoiy qadriyatlarni tan oladi, jamiyat esa o‘z navbatida kasbning mavjudligini tasdiqlaydi va uni jamoatchilik tomonidan tan olinishini ta’minlaydi.

Insonning kasbiy faoliyati nafaqat mehnat mavzusiga qaratilgan. Muayyan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda sodir bo‘ladigan kasbiy faoliyat jarayonida subyekt, moddiy va ijtimoiy muhit ta’siri ostida shaxsning shaxsiyati shakllanadi, ma’lum qiymat yo‘nalishlari, faoliyat va aloqa me’yorlari, fe’l-atvor xususiyatlari va boshqa psixologik-ijtimoiy jihatlariga ega shaxsning maxsus kasbiy turi shakllanadi. Ammo, “mehnat faoliyati” kontseptsiyasining fan

sohasini “kasbiy faoliyat” toifasi tarkibiga to‘liq kiritish to‘g‘risida bayonot noto‘g‘ridir. Chunki, mehnat faoliyati nafaqat insonning kasbiy faoliyati bilan bog‘liq emasligini ta’kidlash lozim.

Kasbiy mehnat faoliyati tashqarisida insonning faoliyati har xil va kasbiy faoliyat singari shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga jiddiy ta’sir qiladi.

Manbalarda keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra “kasb” so‘zi arab tilidan olingan bo‘lib, polisemantik so‘z *kasaba* fe’lining “o‘z mehnati bilan mablag‘ topmoq” ma’nosini, arab tilida “foйда” “daromad”, “maosh” ma’nolarini ifodalaydi. Bu so‘z o‘zbek tilida quyidagi ma’nolarni anglatadi:

1. Inson faoliyatida ma’lum soha uchun tajriba, tayyorgarlik talab etadigan hunar;

2. Odat qilingan ish faoliyati; Bundan tashqari, “kasb” so‘zi qatnashgan jumlar ham og‘zaki nutqda keng tarqalgan:

a) ega bo‘lmoq, egallamoq; aks etmoq, ahamiyat kasb etmoq;

b) biror mashg‘ulotni odat qilmoq, doimiy ish-mashg‘ulotiga aylantirmoq; kabi ma’nolarni beradi.

Tilning lug‘at tarkibi va uni tashkil etuvchi so‘zlar bir qator umumiy xususiyatlarga egaligi bilan xarakterlanadi. Leksikologiya leksikani xuddi shu umumiy xususiyatlari nuqtayi nazaridan o‘rganadi.

Shu ovrinda qisqa xulosa qiladigan bo‘lsak, kasb-hunarga doir lisoniy birliklar lingvistik “adabiy” elementlar negizida shakllanadi va tahlil qilinadi. O‘zbek tili izohli lug‘atida kasb-hunarga oid terminlarning leksik ma’nosi ish faoliyatni bajaruvchi shaxsni aniqlab hamda ularni leksik-semantik guruhlariga ajratadi. Kasb-kor va hunar bilan bog‘liq paralingvistik vositalarni noverbal muloqotda ifoda etilishi tadqiqiga bag‘ishlangan monografik ishlar ahamiyatini ta’kidlash o‘rinli bo‘ladi. O‘zbek tili izohli lug‘atida “**kasb**” so‘zi “hunar” so‘zi bilan juftlashib talqin qilinadi.

Zamonaviy tilshunoslikning inson va uning kasbiy faoliyatini ifodalovchi til leksikasiga oid terminologik birliklar tadqiqi va tavsifi kasb-hunarga oid atamalar, so‘zlar, terminlar til maydonida qo‘llanilish chegarasi, sohalararo integratsiyasi faollashuvi, so‘zlashuv leksikasida belgilangan chegarasiga ega bo‘layotganligi hamda muayyan til lug‘atlarida hajmi kengayib borayotganligi ham quvonarli holdir.

Kasb-hunarga oid leksik birliklarning paydo bo‘lishi, shakllanishi, taraqqiy etishiga xalqlarning ko‘p ming yillik turmush tarzi, urf-odatlar, mashg‘ulotlari asos bo‘lgan. Bu birliklar qo‘llanilish darajasiga muvofiq faol, nofaol, tarixiy-etimologik shakliga ko‘ra arxaik, zamonaviy lug‘atga yoki o‘zlashma qatlamiga mansubligi kabi xususiyatlari mavjud bo‘lib, o‘zbek xalqi qadimdan turli kasb-hunarlar bilan shug‘ullanib kelganligi ma’lumdir.

Kasb-hunar leksikasi – (*professionalizmlar*) muayyan kasb yoki hunar egalari nutqiga xos so‘z va tushunchalar majmui. Boshqa tildan so‘z olish, shevaga xos so‘zlar, umumxalq tiliga xos ma’nosi o‘zgartirilgan so‘zlar Kasb-hunar leksikasining shakllanishi uchun asosiy manba hisoblanadi. Bir buyum, narsani turli kasb kishilari tomonidan xilma-xil (mas, „qozon“– qandolatchilarda „potila“ va b.) nomlanishi ham K.-h. l.ni yuzaga

keltirishi mumkin. Kasb-hunarning rivojlangan tarmog‘i (mas, tibbiyot, texnika va boshqalar) leksikasi boy bo‘lib, shu sohalarga oid alohida adabiyotlar ham nashr etilgan.

Aytish joizki, “... o‘zbek xalqi qadimdan turli kasb-hunar bilan shug‘ullanib keladi. Shuning uchun O‘zbekistonda kasb-hunar tarmoqlari taraqqiy etgan. Jumladan, kulochilik, naqqoshshoqlik, kashtachilik, duradgorlik, terimchilik, ovchilik, chorvachilik, kosibchilik va hokazolar shular sirasiga kiradi. Turli kasbhunarga doir so‘zlar kasb-hunar leksikasi deyiladi. Hozirgi o‘zbek tili leksik tarkibida kasb-hunarga doir so‘zlarga boy. Masalan: kulolchilikda dog‘ chil (xum yasashda ishlatiladigan asbob), aspak yoki ob yog‘ och, bandak, bog‘ich (idish chetini tekislash uchun ishlatiladigan latta, charm yoki kigiz parchasi) kabi so‘zlar, suvoqchilik sohasida bozi (tokcha yoki), andava (asbob), loykash (kishi), mola gazcho‘p (asbob) kabi maxsus so‘zlar bor. Ular shu hunar egalari tilida qo‘llanadi va ular uchun tushunarlidir. Yozuvchilar badiiy asarlarda qahramonlarning mehnat faoliyatini ko‘rsatishda kasb-hunarga doir so‘zlardan foydalanadilar”⁷⁸.

Fan-texnikaga oid terminlarning, umuman, til lug‘at tarkibining boyishida va xalqning moddiy madaniyat tarixini o‘rganishda ular muhim manba hisoblanadi. Kasb-hunarga oid so‘zlar chegaralangan qatlam so‘zlari hisoblanadi. Kasb-hunar leksikasidan badiiy asar tilida ma‘lum uslubiy maqsadlarda foydalaniladi. Bunday so‘zlarning ma‘no xususiyatlari esa lingvokulturologik birlik sifatida yuqoridagi kabi izohlarni talab qiladi. Kasb-hunar leksikasi badiiy adabiyotda muayyan personaj xususiyati, tabiatini chuqurroq yoritishda badiiy tasvir vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

⁷⁸ Sharipova M.B. Ona tili va bolalar adabiyoti. O‘quv qo‘llanma. Buxoro, 2024